Andrei ȚURCANU
Institutul de Filologie al AȘM
(Chișinău)

AXUL MORAL AL CRITICII ÎNTRE DOGMA TOTALITARĂ ŞI DECONSTRUCȚIA POSTMODERNISTĂ

The moral axis of the critique between totalitarian dogma and postmodern deconstruction

Abstract. The totalitarian monological paradigm was characterized by a climate of intolerance towards the critical thinking. With the liberation from the restrictions of ideology, the literary criticism returns to its natural tasks and criteria supporting the literary values, leaning on a nuanced and persuasive interpretative tool. This commencement occurred slowly, with much hesitation, starting with the interwar writers' rehabilitation and the reconsideration of Bessarabian literary process in general. A beneficial effect on literary criticism had the publication of magazines „South-East", „Contrafort" and „Sign". Together with the newness of literary discourse and with the diversification of styles and critical options, there is an increasingly obvious inclination towards a slight lack of postmodern responsibility. This tendency's signs reveals from the preference for ludic and for ironical and self-ironical „deconstructions", from the option for a subjective opinion in front of the truth's criterion and from the defiance of methodical analysis and of systematic thought in favour of an improvised impressionism and speculative digressions.

Keywords: critical discourse, monological paradigm, anti-system action, optic of interpretation, value's sample, persuasive tools, moral ax, mannerist predisposition, ironic deconstructions, literary polemics, ontological insecurity, literary stakes.

Vasile Coroban spunea odată că despre anumite cărți ar vrea să scrie pamflete. Într-un mediu literar, unde criteriul axiologic conta prea puțin sau deloc în aprecierea critică, pornirea anarhică a „moşneagului" era una de înțeles. Pamfletul ar fi putut fi o soluție radicală de îngrădire a literaturii de asalturile impostorii agresive şi de stopare a maculaturii. Ar fi putut. Dacă insolența cârpacilor de tot felul nu ar fi avut ca suport girul infailibil al „purității" ideologice, protecția nomenclaturii de partid şi, de multe ori, chiar apartenența la aceasta. Aşa că umorile pamfletare ale lui Vasile Coroban nu aveau, de obicei, o altă cale de dezlegare decât riposta orală publică pe la diferitele întruniri literare sau enunțurile critice sagace adânc camuflate în ambalajul considerațiilor docte. Cândva am încercat şi eu raşpelul sarcasmului peste un obraz mai gros. Un scriitoraş prolific peste măsură, fără nici un fel de talent, ajuns prin nu ştiu ce întâmplare ocultă responsabil la Comitetul Central de Uniunea Scriitorilor, scotea ca pe conveier carte după carte. Am prins momentul unei dezbateri la Editura „Literatura Artistică" şi am atras

BDD-A24951 © 2016 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:56:19 UTC)

atenția asupra unor platitudini agramate din volumele sale apărute atunci. Un spiriduș însă (dintre acei care îl îmboldeau pe Vasile Coroban să scrie pamflete, probabil) m-a împins mai departe. Să spui că un ins oarecare publică fără oprire cărți mediocre nu era de ajuns. Apăruse o bună ocazie să indic „sursa" acestui rău literar, să arăt că la mijloc e vorba de un abuz. Și nu de un abuz oarecare, ci de bunul plac al unui înalt funcționar. Poate nu chiar atât de „înalt", dar responsabil tocmai de sectorul scriitoricesc. „G. C., am zis, unde nu poate deschide ușa editurii cu piciorul, bate… cu creionul în masă. Rezultatul, după cum vedem, e lamentabil. Ce ar fi ca șefii editurii să reacționeze cumva, să-și pună bumbac în urechi ori să-i rupă creionul?" Urmările pot fi ușor de ghicit, n-am să stărui asupra lor, ele făcând parte dintr-o cutumă prea bine cunoscută.

Ocazii de defulare a profundelor insatisfacții față de maculatura vremii nu prea erau. Nu le ofereau nici publicațiile, nici alte tribune. Puteai să fii sever cu un amărât de debutant oarecare, dar era strict interzis să te legi de producția unuia care intrase în cercul infailibil al nomenclaturii literare. Deși nu era mai simplu nici cu ceilalți mânuitori de peniță. Nu era vorba doar de niște orgolii exacerbate, ușor inflamabile. Paradigma monologică totalitară impunea un comportament standard. Orice inițiativă de dialog, orice semn de îndoială, orice interogație mai apăsată sau opinie mai tranșantă treceau drept atentat la „temeiurile sfinte", atac la persoană, atitudine nihilistă sau rea-voință. „Șuieri în biserică!", m-a apostrofat odată Ion Podoleanu. Aș fi vrut să șuier. Să alung cu acest gest maximalist demonii dintr-un locaș în care se încuibaseră rău. I-am și spus-o direct. Nu era însă chip. În climatul general de intoleranță la spiritul critic, nu numai „culacii" literari, orice „proletar" al scrisului lua ca un afront personal încercarea de a-l așeza în limitele reale ale vocației sale, modestă sau, de cele mai multe ori, imaginară. Din această perspectivă formula „șuieratului în biserică" părea un eufemism frumos pe lângă verdictul frust „băiatului ista ar trebui de-i dat la bot!", cu care au fost întâlnite niște timide observații critice dintr-un articolaș al meu publicat de „Literaturnaia Gazeta". Mai putea oare critica literară să opună acestor „argumente" plebeice niște criterii morale?

Când lucrurile au început să iasă din înțepeneala lor, literatura și-a îngustat funcțiile până la una singură, cea de manifest de estradă. Și aici critica nu-și găsea vreun rost, dar deja din alte motive. Între estradă și public nu mai e nevoie de intermediari. În 1987 am publicat în „Literatura și Arta" un articol scris pe la începutul anilor '80, „Demnitatea actului critic" [1, p. 3]. Într-o intervenție imediată Vladimir Beșleagă a susținut cu multă căldură ideile expuse acolo, un sprijin însă care nu a putut să împrăștie în forul meu interior o senzație acută de inactual și superfluu. Poate pentru că deja alte orizonturi, departe de literatură, începuseră să mă fascineze, deși tocmai în acești ani am scris unele prefețe la niște cărți cu o deschidere spre o altă paradigmă artistică, cea optzecistă, cum i s-a spus ulterior. Azi tot mai mult înclin să cred că disconfortul de atunci era, de fapt provocat de sentimentul deplasării axului moral al criticii pe alte obiective. Odată cu slăbirea, apoi cu prăbușirea în derizoriu a pontificatului ideologic și literar totalitar alte imperative se impuneau. „Demnitatea actului critic" cerea alte confirmări și o altă legitimitate. Acțiunea salubrizantă antisistem a criticii a luat-o asupra sa timpul. A mai stărui cu pamflete acide asupra maculaturii oficiale însemna deja să forțezi uși deschise.

BDD-A24951 © 2016 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:56:19 UTC)

În aceste circumstanţe, o nouă deontologie, o altă „demnitate a actului critic” se impunea. Era vorba de schimbarea tonului şi de susţinerea unui nou discurs, bazat pe o înţelegere superioară a criticii, ghidat de obiective şi criterii care să probeze valoarea, un discurs deschis faţă de cele mai diverse optici de interpretare, sprijinindu-se pe un instrumentar nuanţat, persuasiv.

În contrapunere cu „îndatoririle” criticului faţă de strânsorile dogmatice de a fi obtuz esteticeşte şi primar-rectiliniu în verdicte, la ordinea zilei se impune, ca să folosesc expresia criticului american Lionel Trilling, „obligaţia morala de a fi inteligent”. „Axul moral” al criticii literare înseamnă acum o înaltă conştiinţă profesională, certificată de europenitatea viziunii, urbanitatea stilului, eleganţa limbajului, patosul emulativ şi de alte calităţi care, în alte condiţii, ţin de firescul exerciţiului critic. Câteva intervenţii polemice produse pe parcursul anilor (Lungu vs Dolgan, Galaicu-Păun vs Strâmbeanu) vizează tocmai această opţiune pentru normalitate în contra unor inerţii rigide de gândire şi de exprimare. Numai cu aceste valori se putea face saltul necesar şi numai un program pozitiv era propice detaşării de închistările dogmei totalitariste şi limbajul de lemn al acesteia, dar şi de tiparele critice şi de creaţie anchilozate, căzute în desuetudine, provincialiste.

Deschiderea s-a produs lent, ezitant. La început, tonul l-a dat critica universitară cu studii şi publicaţii care reabilitează scriitorii interbelici interzişi şi operele acestora. Aici aş consemna, în primul rând, activitatea lui Alexandru Burlacu şi Alinei Ciobanu. Apoi, odată cu apariţia revistelor „Sud-Est” (1990), „Contrafort” (1994) şi „Semn” (1995), revirimentul spiritului critic a luat nişte ritmuri galopante. O importanţă covârşitoare o are şi publicarea în aceeaşi perioadă a sintezei lui Mihai Cimpoi „O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia” (1996). Revistele menţionate, având un vădit program de stimulare a creativităţii şi emulaţiei, au constituit un ferment puternic pentru manifestarea plenară a unor critici cu o activitate până atunci sporadică şi nesemnificativă de marginali (mă refer aici, înainte de toate, la Eugen Lungu), dar şi pentru afirmarea unor nume noi. Aş zice chiar, uşor forţând nota, a unor echipe distincte de critici literari, cu stiluri şi preferinţe caracteristice. Între „contrafortişi”, ca să dau un exemplu, şi cei adunaţi în jurul revistei „Semn”, dincolo de atitudinea comună de modernizare a discursului critic, sesizăm, ca o particularitate proprie, la autorii revistei de la Chişinău o tendinţă spre rigoare şi temperanţă (o pildă exemplară ar fi în acest sens scrisul lui Vitalie Ciobanu), iar la criticii de la Bălţi o accentuată predispoziţie manieristă, o înclinaţie spre subiecte ce ţin de o tematică „crepusculară”, alexandrină şi o aplecare pentru stilul labirintic şi expresia preţioasă. Din această ultimă „şcoală” a ieşit în Basarabia prima monografie despre optzecişti, „Poezia generaţiei ’80” (2000) de Nicolae Leahu, dar şi alte cărţi şi cercetări concludente tocmai în ordinea celor enunţate mai sus: „Manierismul românesc: manifestări şi atitudini – eseu” (2015) de Lucia Ţurcanu, teza de doctor a lui Adrian Ciubotaru „Decadenţa în literatura română” (2009) şi volumul aceluiaşi autor „Poezia simbolistă şi decadentă românească” (din colecţia „Câmpul de lectură”) apărut în 2014. Pe parcursul anilor discursul critic s-a mai omogenizat datorită colaborării strânse a unui şi acelaşi grup compact de autori la toate cele trei reviste. Deşi s-ar cădea să observăm şi un alt fenomen datorat aceleiaşi „falange” foarte active de critici, care

BDD-A24951 © 2016 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:56:19 UTC)

a reuşit pentru un timp să se impună agresiv şi chiar să monopolizeze prim-planul spațiului literar curent. E vorba de o uşoară „feminizare" a discursului critic, dacă prin aceasta înțelegem prevalența pascalianului *esprit de finesse* aspra *l'esprit de géométrie*. Mai concret, aflată în linia unei lejere neasumări de răspundere postmodernistă, această precumpănire se manifestă, ca esență, prin desconsiderarea profunzimilor şi preferința pentru ludic şi „deconstrucții" ironice şi autoironice, având drept consecință opțiunea pentru opinia subiectivă înaintea criteriului adevărului, sfidarea analizei metodice şi a cugetării sistematice în favoarea unui impresionism de circumstanță şi a divagărilor speculative.

Nu e vorbă, anumite ieşiri belicoase şi atitudini inflexibile, la timpul lor, s-au vrut nişte bătălii dintre „antici" şi „moderni", o luptă dintre tradiționalismul desuet şi anost, mai cu seamă cel aplecat cuminte sub vremi (neliterar, adicătelea) şi postmodernismul „incoruptibil" în estetismul său de program. De o parte şi de altă parte, fie că a fost vorba de Grigore Vieru sau de Em. Galaicu-Păun, s-a cheltuit multă cerneală, dar, din păcate, nu pentru a clarifica lucrurile, ci, mai degrabă, pentru afişarea unor gesturi de bravadă băiețească, a unor infatuări puerile ori a unor vulnerabilități de orgolii excesive. Polemicile au degenerat şi au devenit de-a dreptul penibile, când în ele s-au amestecat şi unii autori cu o operă mai mult „orală", cărora acelaşi E.G.-P. le-a aruncat, provocator şi pe dreptate, o celebră butadă, „anală, nu orală!". De aceea, până la urmă, ceea ce putea fi (şi, probabil, ar fi trebuit să fie!) o clarificare de paradigme artistice a sfârşit în nişte frecuşuri literare cu abundente şi inutile secreții umorale.

Mai productivă pentru despicarea apelor a fost o perioadă îndelungată atitudinea lui Eugen Lungu, care s-a postat programatic de partea „optzeciştilor" prin publicarea volumului „Portret de grup. O alta imagine a poeziei basarabene" (1995), ajungând cu timpul, şi datorită poziției sale de redactor-şef la editura „Arc", capul de şcoală al noii literaturi, afişând față de „vechea literatură" (şi poate că… față de toată literatura?) o atitudine boieresc-depreciativă care se regăseşte şi în titlul unei cărți – „Raftul cu himere". E adevărat, un titlu uşor prețios şi echivoc-existențialist, dacă ne gândim că statutul criticului nu e totuşi unul de valorizare a Nimicului. „Himerele", dacă sunt doar simple aparențe, maculatură cu alte cuvinte, nu-şi au rostul într-un demers critic. Doar dacă acestea ating şi deviază cumva mersul firesc al literaturii, dacă ele devin un factor agresiv distructiv, o putere maladivă cu efect corupător, degradant, doar în acest caz ele reclamă, prin ricoşeu, un act de justiție, contestarea energică a dreptului aflării lor pe „raft". Ardența justițiară (să recunoaştem, mai degrabă în fața tribunelor cu şnapani literari decât a rafturilor cu himere!) – iată ce a rămas de la Vasile Coroban. Or, critica lui Eugen Lungu, cu excepția unor reacții demolatoare accidentale de răsunet, cum a fost cazul deja amintit al polemicii cu unul din coloşii cu picioare de lut ai cincinalelor literare socialiste, are în subsidiar o preocupare pozitivă, vădită în grija şi perseverența (abuzivă, pe alocuri) de a susține nume, cărți, discursuri literare care intră sau care par să vină în linia unei paradigme estetizante, textualiste sau o tentă uşor decadentă. Se resimte în această opțiune critică sentimentul eliberării de orice ideologie şi de orice altceva ce nu se cuprinde în categoria esteticului. Voluptatea pură a textului scris, scăldată în reflexiile somptuoase ale textului care se scrie, este secondată de acribia

BDD-A24951 © 2016 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:56:19 UTC)

unei pasiuni de „şoarece de bibliotecă” şi de patima explicitărilor şi nuanţărilor multiple prin scormoniri de detalii, invocări şi aglutinări de date şi fragmente lămuritoare. Acestea din urmă se aştern, supravegheate, în avalanşe de simetrii: digresiuni, reluări, sublinieri, scoateri în relief, aşezate, ca într-un labirint de oglinzi, în caligrafii stilistice largi, de o pedanterie uşor afectată, uneori frizând prin supralicitare şi abundenţă (în deosebi, în ultima carte) sterilitatea. Un exces? Se pare că nu numai. Am impresia că la mijloc e o precaritate ontologică, o deficienţă de raportare şi de atitudine cauzată de ambiguizarea percepţiei critice. În faţa raftului cu „himerele” dogmei totalitare criticul literar, dacă nu era o simplă piuliţă a sistemului, nu pierdea o clipă din vedere realitatea acestora, optică ce îl angaja cu necesitate, moral, într-o poziţie de rezistenţă şi refuz. Abandonarea de sine purei (şi dublei) voluptăţi a textului scris şi a textului care se scrie, complacerea în rafinamentele unor sofisticate divagaţii pedante şi speculaţii fără obiect implică o defecţiune a opţiunii şi a criteriilor de valorizare. Estetismul se confundă cu viciul amoralităţii. Prins în laţurile nălucirilor sale scrib/tice, criticul crede că se află în faţa „raftului cu himere” (admitem încă o interpretare a sintagmei din titlul cărţii sale). De fapt, ca în peştera lui Platon, el nu percepe derealizarea eului, în sarcina căruia, dincolo de voluptatea lecturii, este funcţia de valorizare, şi face, prin volatilizarea şi ambiguizarea criteriilor, un transfer de imagine asupra literaturii. Rezultatul este oarecum previzibil – închiderea cu suficienţă în proiect. În faţa „raftului cu himere” nu mai e altceva de făcut decât să etalezi o superioară îngăduinţă. De asemenea, e firesc şi uşor să-ţi selectezi de acolo emulii, din care să faci o sectă, care să te urmeze cu veneraţie şi cărora să le porţi de grijă, încurajându-i, susţinându-i, promovându-i. De la un hedonism uşor decadent cu tentă „textualistă” de lector/scriptor, la spectacolul rafinat al unor savante jocuri de aparenţe (răsfrângeri de „himere”!) şi de la acestea la o progresivă închidere într-un estetism emasculat – iată calea devenirii unei critici literare cu o prevalenţă a scriiturii, a „zicerii” critice înaintea criteriilor şi a coerenţei unei mize.

Până la „clasicizarea” sa de mai încoace, Eugen Lungu şi-a demonstrat totuşi nu de puţine ori şi apetenţa pentru mizele mari ale literaturii. Dar cert e şi faptul că, în linia tendinţelor postmoderniste de apreciere a situărilor în absolut drept superflue şi de substituire a convingerilor cu opinii şi a viziunii cu puncte de vedere, după anul 2000 mai ales, criteriile critice s-au fluidizat, s-au diluat, s-au ambiguizat până la victoria unui impresionism zglobiu, ludic şi locvace, cu o bază teoretică subţiată la limită sau cu totul absentă şi cu un autism suveran când e vorba de raportări la contribuţii mai vechi, la repere ce ţin de tradiţie, la vectori estetici ce trec dincolo de „performanţele” ultimului manifest literar al vreo unui autor plin de aplomb ori grupuscul literar gălăgios şi egotist. Dacă, în anii ’90, până la despărţirea apelor, adică până la anihilarea şi dispariţia din spaţiul public a discursului critic decrepit cu rădăcini viscerale în vechile dogme, discursul postmodernist vădea o vigoare combativă şi un bun simţ constructiv (a se vedea contribuţiile lui E. Lungu, N. Leahu, V. Ciobanu, Gr. Chiper, Em. Galaicu-Păun, Mircea V. Ciobanu), chiar dacă pe alocuri o lua înainte un demon narcisiac şi egocentric, peste deceniul următor pune tot mai mult stăpânire o forfotă juvenilă şi capricioasă de orgolii prinse într-o babilonie iresponsabilă a aproximărilor şi datului cu părerea. Cenaclurile substituie biblioteca. Deşi acestea sunt inaugurate tocmai „pe lângă” biblioteci,

BDD-A24951 © 2016 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:56:19 UTC)

nu cărțile sunt atracția „publicului” de scriitori, ci prilejul unor reciproce îmbăieri în ape de trandafiri. În beletristică se întronează minimalismul (expresie a unei noi înțelegeri artistice a autenticității, dar şi o scuză pentru scrisul fără grija stilului şi respectul gramaticii), iar în critică, în locul condeiului, vine laptopul, cu „beneficiul” substituirii eforturilor îndelungate ale erudiției cu informarea rapidă şi glisarea pe urmele motorului de căutare GOOGLE pentru ciupitul de ici, de colo al cunoştințelor. Sunt facilități care stimulează o superficialitate generală suficientă sieşi, încurajând şi morga snobismului adulării şi, mai ales, citării pe după ureche a unor autori la modă… acum 50 de ani. În „Viața unui om singur” Adrian Marino mărturiseşte cum, aflat în Occident, descoperea la unul din părinții „noii stângi” culturale franceze, Roland Barthes, „o adevărată catastrofă intelectuală şi morală”. *Maytre*-ul, „emblema modei, snobismului şi, mai ales, a frivolității critice”, „autor de enormități: „Limbajul e fascist”. Fiindcă te „obligă” să vorbeşti”, nu ştia nici o limbă străină, vădind şi o „intoleranță (ca să nu spun terorism intelectual) uimitoare”. Memorialistul mai adaugă „bluful modei, contagiunea, exclusivismul, pe fundalul unei mari culturi apusene, bine exploatat şi mediatizat” şi felul sectar de a se stabili şi a funcționa „reputațiile, canoanele şi modelele critico-literare occidentale”. Ar trebui de precizat că e vorba de unele modele, în mod deosebit, cele ce țin de filosofia morală a corectitudinii politice. În continuare mai remarcă „Eliminarea totală a predecesorilor. Ignorarea sau expulzarea radicală a pozițiilor teoretice şi metodologice adverse. Repetarea obsesivă, rituală, litanică, numai a unor termeni fetiş-simbol… şi alte asemenea”, concluzionând: „Roland Barthes rămâne pentru mine emblema modei, snobismului şi, mai ales, a frivolității critice…” [2, p. 159-161]. Chiar dacă, admitem că asupra imaginii criticului francez s-ar fi suprapus şi o doză din umorile (recunoscute) ale marelui cărturar, constatările sale rămân, pentru noi, interesante şi sugestive. Audiența lui Barthes în anumite cercuri critice de la Chişinău e bine cunoscută. Nu e greu de observat însă o asemănare izbitoare între această schiță de portret moral al autorului structuralist şi urmaşii săi întârziați de la Chişinău. Lucrul cel mai consternant în această asemănare este, cred, subiectivismul exclusivist, felul cum se încropesc şi desfac arbitrar „ierarhiile”, în funcție de „plăcerile” textului (şi nu numai ale textului!), dar şi ostentația unui nonconformism simulat, de fațadă, nociv. Un „nonconformism conformist”, zice Alexandru Burlacu, având în vedere, probabil, o atitudine de o intransigență feroce, nedreaptă cu unii autori, adesea dintre cei care nu mai sunt printre noi, ori dezinteresul total față de alți autori (de obicei, care nu țin de vreo gaşcă literară) şi veşnicele mlădieri şi piruete de cadână ce vrea să placă, atunci când la mijloc apare „himera” sau perspectiva reală a unui interes oarecare. „Vai de omul de cultură care nu e întrucâtva şi înțelept – şi cărturar, în sensul dat cuvântului de vechile noastre texte. Deîndată îl pasc monomania şi ticăloasa răceală a scribului şi fariseului!” Câtă dreptate avea Nicolae Steinhardt cu aceste cuvinte!

Referințe bibliografice

1. *Literatura şi Arta*, 1987, 16 iulie.
2. Adrian Marino. *Viața unui om singur*. Iaşi, Polirom, 2010.

BDD-A24951 © 2016 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:56:19 UTC)